

UNIVERZITA KARLOVA

**HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ
FAKULTA**

**Židokřesťanské komunity a strategie jejich
existence do První židovské války
a zvrát kolem 1. století n. l.**

**The strategies and presence of Jewish-
Christian communities until the First Jew-
ish-Roman War and their reversal around
the 1st Century AD**

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

ThDr. Eva Vymětalová Hrabáková, Th.D.

Autor:

Martina Borovcová

Praha 2021

Poděkování

Mé poděkování patří ThDr. Evě Vymětalové Hrabákové, Th.D. za odborné vedení, trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování bakalářské práce věnovala. Za její vstřícný přístup a především za podnětné rady, konzultace a připomínky.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou prací „Židokřesťanské komunity a strategie jejich existence do První židovské války a zvrát kolem 1. století n. l.“ vypracovala samostatně. Dále prohlašuji, že všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12.12.2021

Martina Borovcová

Anotace

Bakalářská práce „*Židokřesťanské komunity a strategie jejich existence do První židovské války a zvrát kolem 1. století n. l.*“ pojednává o fenoménu židokřesťanství. Ukazuje podoby tohoto fenoménu, seznamuje s naukou, ale i s problémy které židokřesťanství v této době muselo řešit. Práce popisuje historický kontext, v němž se tento fenomén nacházel.

Klíčová slova

Židokřesťanství, jeruzalémská obec, Jakub Spravedlivý, Jakubův list, První židovská válka.

Annotation

The bachelor's thesis "The strategies and presence of Jewish-Christian communities until the First Jewish-Roman War and their reversal around the 1st Century AD" deals with the phenomenon of Jewish-Christianity. It shows the forms of this phenomenon, acquaints with the doctrine, but also with the problems that Jewish-Christianity had to solve at that time. The thesis describes the historical context in which this phenomenon found itself.

Keywords

Jewish-Christian communities, The Jerusalem community, James the Righteous, Letter of James, The First Jewish-Roman War

Obsah

Úvod

1. Židokřesťanství.....	3
1.1 Vymezení pojmu	4
1.2 Hmotné doklady.....	7
1.3 Židokřesťanská nauka.....	10
2. První jeruzalémská křesťanská obec.....	14
2.1 Od vzniku až po smrt Jakuba Spravedlivého.....	14
2.2 Postava Jakuba Spravedlivého.....	19
2.3 List Jakubův.....	20
3. Skupina Ebionitů a Nazarénů.....	25
3.1 Ebionité.....	25
3.2 Teologie Ebionitů.....	28
3.3 Nazaréni.....	29
3.4 Teologie Nazarénů.....	30
4. Vliv První židovské války na náboženský a společenský vztah k židokřesťanům..	32
4.1 Historický vývoj.....	32
4.2 Sociální a náboženské dopady.....	34

Závěr

Seznam použité literatury a odborných zdrojů

Přílohy

Úvod

Náboženství v prvním století bylo velmi rozmanité. Judaismus se skládal z mnoha sekt, které se snažily o revoltu a změnu politického i náboženského systému. Pod nadvládou Říma se obyvatelé na území dnešního Izraele setkávali s nepokoji, které měly za následek válku, zničení Chrámu a proměnu celého judaismu.

Cílem této práce je seznámit s židokřesťanstvím prvního století našeho letopočtu, jeho teologií a dopady 1. židovské války na tento fenomén. Pokusíme se doložit, že dnešní podoba křesťanství vychází z judaismu druhého Chrámu, první křesťané byli praktikující židé a jejich rané texty mají rysy židovství.

Při psaní byla nejvíce použita metoda analýzy, za účelem poznání a pochopení tématu, a metoda komparativní, přesněji komparace názorů a hypotéz, při porovnávání teorií různých autorů na dané téma.

Bakalářská práce je rozdělená do čtyř kapitol, pracuje s publikacemi jak v českém, anglickém, tak i v hebrejském jazyce.

Práce nejdříve čtenáře seznámí s pojmem židokřesťanství a s problémy vymezení, které tento fenomén dodnes doprovází. Několik hmotných dokladů a archeologických nálezů ukáží na možnou existenci židokřesťanských komunit v Kafarnaum, na hoře Sion a v Transjordanu.

Dále následuje krátký exkurs do teologie se zaměřením na jeruzalémskou křesťanskou obec a postavu Jakuba Spravedlivého. Příbuznost se starozákonním učením si ukážeme na Jakubově listu, kde můžeme najít možnou paralelu v jeho důrazu na víru a skutky s židovskými micvot. Argumentaci k tomuto tvrzení nacházíme v rozboru hebrejského překladu textu z Nového zákona. Práce také poukáže na skupinu Ebionitů a Nazarénů, jejich teologii a texty.

Poslední část je zaměřená na 1. židovskou válku a její dopady na společnost a náboženství. Saduceové díky zničení Chrámu již neměli žádnou moc ani politický či fi-

nanční základ. Skupina Esejců přišla o své duchovní centrum v Kumránu a farizeové se pokusily o řešení nově vzniklé situace. Dali vzniknout farizejsko-rabínskému směru, dnes známému jako rabínský judaismus. Válka však přispěla i ke vzniku křesťanství, tedy k úplnému oddělení tohoto nového směru od judaismu, ale i oddělení židokřesťanství od judaismu, křesťanství a později jeho úplné vymizení.

1. Židokřesťanství

Dějiny a zrod křesťanství jsou neodmyslitelně spojeny s židovstvím, dokonce z židovství vychází a objevují se jako jeden ze směrů judaismu té doby.¹ Židovství totiž bylo v prvním století naší éry široce pestrým náboženským fenoménem, a to jak v doktríně, tak v praxi. Když se blíže podíváme na historickou osobu Ježíše, pochopíme, že se v prvé řadě jednalo o prorockou židovskou postavu, která hlásala eschatologické poselství o příchodu Božího království. Ježíšovými prvními následovníky byli Židé, kteří v něm viděli zaslíbeného Mesiáše, a to se odráží v povaze nejranějších společenství a v charakteru textů, které vytvořili. Vědecká pozornost byla zaměřena na židokřesťanství jako součást osvícenství a deistů², v rámci tzv. hledání Ježíšova náboženství.³ Kritická analýza jasně ukazuje, že historický profil Ježíše jako židovského proroka Božího království stojí v kontinuitě s židovským charakterem nejranějších komunit a jeho následovníků. Texty které tyto komunity vytvořily jsou jakousi patristickou reprezentací židovského křesťanství. Různé texty jejichž autorství bylo přidělené židovským křesťanům znamenají pokračující vitalitu těchto hnutí, o tom může svědčit i pár roztroušených kusů hmotné kultury. Můžeme tedy říci, že určité texty a tradice lze vysvětlit pouze z pohledu judaismu druhého Chrámu. Zároveň nám však tento pohled může ukázat nový rozměr, pomoci lépe pochopit daný text, výrok nebo pozadí příběhu. Badatelů, kteří se tímto fenoménem zabývají, však s postupem času přibývá, což nám ukazuje rostoucí zájem o informace o vzniku křesťanství obecně, ale i snahu nalézt pravdu o naší historii a našich kořenech. O židokřesťanských komunitách a křesťanských raných komunitách obecně však víme stále málo, jelikož informace z lite-

¹ Josephus Flavius tyto proudy označuje jako „filosofické školy“ nebo používá označení židovské „sekt“, pojem má však v moderní době spíše záporný význam, proto je nevhodný pro postihnutí těchto proudů: (srov. FLAVIUS, Josephus. *Válka židovská*. 2. dopl., v nakl. Svoboda 1. vyd. Praha: Svoboda, 1990. Antická knihovna (Svoboda), s. 157- 163).

² Představitelé nábožensko-filozofického směru z 18. století, kteří byli přesvědčeni, že Bůh sice svět stvořil, ale poté do něj již nezasahoval a dějinně se nezjevuje, jedná se o tzv. rozumné, přirozené náboženství: (srov. SALAJKA, Milan. *Slovník náboženských a teologických výrazů a pojmů: pro školu, pracovníky a dům*. Praha: Církev československá husitská, 2000).

³ ESLER, P.F. (ed.), *The Early Christian World (2nd ed.)*. London: Routledge, 2017, s. 121.

rárních děl, kronik či archeologických dokladů mohou být někdy rozporuplné či neúplné. Tyto poznatky však pomáhají objasnit původ těchto komunit a najít jejich místo na náboženské mapě starověku.⁴

1.1 Vymezení pojmu

S výrazem „židokřesťané“ se setkáváme až poté, co došlo k úplnému oddělení křesťanství od židovství. Za Židy, věřící, že Ježíš je Mesiášem Izraele se považovali již příslušníci prvotní církve v Jeruzalémě, která je jakousi matkou všech následujících církví.⁵ Termín „židokřesťanství“ poté datujeme až na počátek 18. století, kdy toto označení zřejmě poprvé použil irský badatel John Toland, který za nejranější formu křesťanství považoval právě židokřesťanské skupiny nazarénů a ebionitů.⁶ Dalším význačným odborníkem na počátky křesťanství byl Ferdinand Christian Bauer, který poprvé vymežil pojem židokřesťanství a to ve své rozsáhlé studii z roku 1831, zabývající se problematikou židovského křesťanstva. F. CH. Baur tak umístil židokřesťanství na mapu starověkého světa a učinil z něj primární faktor dějin primitivního křesťanství. V jeho modelu byli židokřesťané nejstarší skupinou, která sahá až k apoštolům a kteří osobně znali Ježíše Nazaretského. Bauer byl také přesvědčen, že skupina židokřesťanů byla dominantní v jeruzalémské církvi, byla základem pro církve v Římě a stavila se do opozice vůči Pavlovi. Židokřesťané se objevili v církevních dějinách jako ebionitská sekta a můžeme o nich číst například v konfliktu vyprávěném v pseudoklementinských spisech. Pro F. CH. Bauera bylo tzv. usmíření mezi Pavlovými věřícími a židokřesťany důležitým faktorem vzniku katolické

⁴ ESLER, P.F. (ed.), *The Early Christian World (2nd ed.)*. London: Routledge, 2017, s. 122-124.

⁵ Pojem „Mesiáš“ (pomazaný) představuje v judaismu i křesťanství důležitou součást náboženského myšlení. V období římské správy Palestiny byl spojován především s představou Bohem vyvoleného potomka krále Davida, který obnoví velikost židovského národa. Základní charakteristiku podává PALIVCOVÁ, H.- HORYNA, B. (ed.). *Judaismus - křesťanství - islám*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003, s. 146- 147.

⁶ NATHAN, E., TOPOLSKI, A. (Ed.), *Is There a Judeo-Christian Tradition?: A European Perspective. (1st ed.)*. De Gruyter, 2016, s. 17-18.

církve.⁷

Jak nadále uvádí A. Grammatica (2014, s. 90-94) odborníci mají poměrně velké obtíže s jasným vymezením fenoménu židokřesťanství, a proto se setkáváme s tvrzením, že se jedná o sektu ebionitů, jak byl přesvědčen Hans-Joachim Schöps. Podle Simona C. Mimouni šlo o celou řadu skupin příslušejících k pluralistickému židovství prvního století. Mimouni také tvrdil, že tyto skupiny uznávaly Ježíše jako Mesiáše, přijímaly, anebo nepřijímaly jeho božský statut. Pro badatelské poznávání se stalo klíčovým, že všechny tyto skupiny nadále pokračovaly v praktikování předpisů Tóry. Odborník Jean Daniél, například rozlišuje tři roviny židokřesťanství – 1. jedná se o heterodoxní skupinu, která se nachází uprostřed mezi židy a křesťany, jelikož její příslušníci uznávají Ježíše jako proroka, za 2. o skupinu, která vnímá Ježíše jako proroka nebo Mesiáše, nikoli však jako Božího syna – například ortodoxní jeruzalémská křesťanská komunita, jejímž představeným byl Jakub nebo za 3. jako skupinu, která nemá vazby s židovskou komunitou, avšak používá kulturní výrazové schémata apokalyptického judaismu. Významnou událostí zabývající se vymezením židokřesťanství bylo kolokvium ve Štrasburku, které se konalo v roce 1964 a kde se definovali židokřesťané jako věrní dodržovatelné židovských tradic a ti, kteří „činili ze zachovávání židovských obyčejů určující kritérium pro danou skupinu či obec“. ⁸ Dalším badatelem byl Marcel Simon, který navrhl jako rozlišující kritérium fenoménu židokřesťanství zachovávání Mojžíšova Zákona, které jde nad minimum tak zvaného „apostolského ustanovení“, o kterém čteme v knize Skutků v kapitole 15.⁹ Podle M. Simona jsou židokřesťané ti, kteří jsou židé a křesťané zároveň, což se projevuje jak na rovině jejich smýšlení, tak i jednání.¹⁰

Jakékoli názvosloví a definice však musí být relevantní jak pro starověké důkazy,

⁷ ESLER, P.F. (Ed.), *The Early Christian World (2nd ed.)*. London: Routledge, 2017, s. 121.

⁸ Srov. GREGO I., *I guideo-cristiani nel IV secolo*, s. 31-32.

⁹ NEUSNER J., (ed.), *Christianity, Judaism and Other Graeco-Roman Cults: Studies for Marton Smith at Sixty*, vol. II, Brill: Leiden 1975, s. 57.

¹⁰ GRAMMATICA A., *Mesiánští židé a Mesiáš v kontextu současné židovské rozpravy o Ježíši z Nazareta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 90-94.

tak pro moderní historii výzkumu. Označení židokřesťanství zde tedy bude použito jako metajazyk- jako syntetizující konstrukt moderní vědy. Tento pokus o vymezení pojmu bych ráda uzavřela moderní definicí od Jörga Freye, který definuje židokřesťanství jako identitu, která je založena na vědomém základu židovského dodržování Tóry a počítá s pokračující vazbou na synagogální judaismus, ale nepředpokládá nutnost pevných teologických pozic.¹¹

¹¹ ESLER, P.F. (ed.), *The Early Christian World (2nd ed.)*. London: Routledge, 2017, s. 122.

1.2 Hmotné doklady

Archeologickými doklady o existenci židokřesťanských komunit se například zabývali italští učenci působící v rámci Františkánského řádu – Bellarmino Bagatti a Emmanuel Testa či archeolog a mnich Řádu svatého Benedikta Bargil Pixner. Bagatti a Testa hledali židokřesťanství v osobitých idejích a praktikách, ale také na archeologických nalezištích pod hlavními křesťanskými svatými místy. Tato místa vyhledávali na základě své rekonstrukce židokřesťanství z literárních zdrojů a tvrdili, že tyto doklady můžeme vidět v kostnicích (pohřební schránky), stelai (vzpřímené kamenné desky nebo sloupy) a v různých jeskyních a hrobkách. Mnoho detailů archeologické práce Bagattiho a Testy bylo však zpochybňováno a mnozí jiní učenci také zpochybnili jejich širší model židovského křesťanství a svatých míst. Je však pravděpodobné, že tři místa opravdu svědčí o rané a pokračující existenci skupiny židokřesťanů, jedná se o Kafarnaum, horu Sion a Transjordánsko.¹²

V Kafarnaum jsou pro primitivní křesťanství archeologicky zajímavá především dvě místa, nesoucí možné důkazy o židokřesťanství. Jedná se o synagogu a Petrův dům.¹³ V západní polovině Kafarnaum byla před 1. světovou válkou objevena osmiboká stavba z čediče, mělo by se jednat o baziliku, kde byl předtím i Petrův dům. Podle propracovanější a dražší podlahy v centru kostela ze čtvrtého století a pozdějšího osmibokého kostela¹⁴, se badatelé domnívají, že toto místo opravdu bylo po dlouhou dobu svatým místem pro židokřesťany a jednalo se o dům Petrův. Ten se možná nachází právě pod osmibokým kostelem, kam později putovali křesťanští poutníci z různých oblastí. To potvrzuje i literární zpráva zaznamenaná Petrem Diakonem, že Egeria navštívila Kafarnaum (kolem roku 383 n. l.) a napsala: „dům knížete apoštolů byl přeměněn na kostel, jehož původní zdi stále

¹² ESLER, P.F. (ed.), *The Early Christian World (2nd ed.)*. London: Routledge, 2017, s. 128-129.

¹³ viz. obrázek č. 1

¹⁴ viz. obrázek č. 2

stojí“.¹⁵ Asi devadesát metrů od osmibokého kostela stojí synagoga v Kafarnaum. Většina badatelů se nyní shoduje na tom, že částečně rekonstruovaná synagoga z bílého vápence by měla být datována do 4. století n. l., avšak kontroverze spočívá v datování konstrukcí z černého čediče, které jsou základem bílé synagogy. Evangelia nám totiž také vypráví o synagoze, kterou navštívil v Kafarnau Ježíš a kterou měli postavit Římané¹⁶, což naznačuje, že se opravdu může jednat o pozůstatky původní synagogy, jelikož datace konstrukcí z černého čediče je podle některých badatelů starší.¹⁷

Druhým místem je hora Sion, kde se podle badatele Pixnera nachází židokřesťanská synagoga. Podle jeho tvrzení se jedná o židokřesťanskou synagogu, jelikož tato stavba nesměruje k Chrámové hoře, jako tradiční synagogy, ale směřuje k místu Golgoty nyní tedy ke kostelu Božího hrobu. Pixner se pak pokouší rekonstruovat historii této synagogy a to převážně z literárních pozorování. Tvrdí, že jí postavili židovští křesťané, kteří se vraceli do Jeruzaléma po roce 70 a že se jedná o místo, kde se podle nich odehrávala Poslední večeře- tzv. Horní místnost, kterou později apoštol Jakub používal jako centrum jeruzalémského shromáždění. Pixner čerpá z Eusebiovyh spisů a z díla Euthycia z 10. století, který píše o komunitě Pella a jejím návratu do Jeruzaléma na počátku 70. let našeho století, kde podle autora Eusebia si komunita postavila své místo shromáždění. Pixner je také přesvědčen, že tato událost je popsána i v Ódách Šalamounových (přesněji v Ódě 4). Co se týče archeologických závěrů, tak můžeme s jistotou tvrdit že, současná „Davidova hrobka“ a „Horní místnost“ na hoře Sion jsou převážně křížácké stavby. Struktura stavba je však postavena na dřívějších zdech a základech, a má několik vrstev. Stejně jako některé blízké byzantské stavby jsou dřívější vrstvy orientovány směrem k předpokládané hrobce Ježíše. Je však velmi pravděpodobné, že první místo setkání jeruzalémské komunity si pamatova-

¹⁵ TAYLOR, Joan E., *Christians and the Holy Places: The Myth of Jewish-Christian Origins*. Clarendon Press, 1993, s. 276.

¹⁶ Mt 7:5, *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 2007. 13. vyd. (4. oprav.).

¹⁷ ESLER, P.F. (ed.), *The Early Christian World (2nd ed.)*. London: Routledge, 2017, s. 128- 132.

ly další generace a že zbytky tohoto místa přetrvaly až do čtvrtého století. Pokud právě toto místo bylo bohoslužebné centrum první generace Ježíšových následovníků, pak se opravdu může jednat o další místo židokřesťanské komunity. Je také pravděpodobné, že židovští křesťané označovali svá místa uctívání jako synagogy. Je tedy možné, že bazilika Svatého Sionu byla postavena na místě kostela/synagogy apoštolů.¹⁸

Jako nejpravděpodobnější archeologický důkaz o židokřesťanství je místo, které leží mimo území Palestiny – Transjordánsko (Zajordánsko). V regionu Bashan, západně od Jordánu, se objevily čtyři samostatně ležící vesnice, na jejichž území se našly nápisy, které zahrnují židovskou i křesťanskou symboliku. Jedná se o menory¹⁹, na kterých můžeme vidět vyobrazení ryby a kříže, na jiných poté palmovou ratolest, kříž uvnitř kruhu, rybářskou síť a čtyři řecká písmena.²⁰ Podobné důkazy byly nalezeny ve stejné oblasti v Khan Bاندak a v Butmiyeh, ale také ve vesnici Nawa, deset kilometrů severně od Farj.²¹ Na základě objevu z Transjordánska můžeme vidět, že literární a materiální důkazy jsou v souladu a vzájemně se potvrzují, podle Epifana totiž právě oblast Farj, přesněji Kokaba byla domovem skupiny Nazarénů. Druhá literární linie také potvrzuje hmotné důkazy o židokřesťanské komunitě v Transjordánsku. V díle od Eusebia se píše, že členové jeruzalémské církve byli v 60. letech 1. století ve snu varováni, aby uprchli před nadcházející válkou s Římem. Eusebius říká, že uprchli do oblasti Pella v Zajordánském regionu Decapolis. Archeologické objevy v Transjordánsku jsou opravdu pozoruhodné, jelikož se jedná o naleziště na čtyřech různých místech a vesnicích a to od různých archeologů, kteří pracovali v průběhu jednoho století. Toto vše poskytuje mnohonásobné a hlavně nezávislé potvrzení o existenci židokřesťanských komunit. Můžeme tedy říct, že důkazy v Transjordánsku poskytují jediné a jasné příklady materiálních důkazů židokřesťanství, které jsou v souladu s tím, co je

¹⁸ ESLER, P.F. (ed.), *The Early Christian World (2nd ed.)*. London: Routledge, 2017, s. 132- 134.

¹⁹ Menora neboli sedmiramenný svícen (srov. PALIVCOVÁ, H.- HORYNA, B. (ed.). *Judaismus - křesťanství - islám*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003, s. 70.)

²⁰ viz. obrázek č. 3

²¹ viz. obrázek č. 4

známo z literárních důkazů.²²

1.3 Židokřesťanská nauka

A už vymezení židokřesťanství či hmotné nálezy a jejich interpretace byly a jsou jakkoliv rozmanité, na rovině náboženských praktik bylo počáteční židokřesťanství poměrně jednolitě, jelikož věřící měli vazbu na Zákon a židovské tradice. V tomto prostředí se nejvíce četly starozákonní apokryfy aramejského původu, v nichž byla celá řada křesťanských úprav, např. *Závět' dvanácti patriarchů*, *Život Adama a Evy*, *Kniha Henoch*²³ a *Čtvrtá kniha Ezdrášova*.²⁴ Z Nového zákona to byl: list Jakubův a list Judův, ale i kniha Zjevení, naopak pavlovské listy a evangelium Lukáše byly odmítnuty.²⁵

Nyní se zaměříme na tři kanonické knihy z Nového zákona. Začneme listem Jakuba, který odráží určitou formu židovského křesťanství. Ježíšovi následovníci s tímto materiálem přijali řecký jazyk a rétoriku, ale konceptuální svět zůstal světem židovské pareneze²⁶ a eschatologie, která byla držena Ježíšovými následovníky a praktikovaná v prostředí synagogy. Další knihy jako je list Judův a 2. Petrova svým způsobem odrážejí podobnou identitu. Zatímco list Judův je řazen do pozdějšího období řecky mluvícího kontextu

²² ESLER, P.F. (ed.), *The Early Christian World (2nd ed.)*. London: Routledge, 2017, s. 135-137.

²³ Titul se jmenuje dle hlavní postavy patriarchy Henocha neboli „Zasvěcený“, jenž je znalcem Božích tajemství. Jedná se o spisy čerpající z biblických knih i z mimobiblických- hlavně babylónských pramenů. Původní aramejský text se nám nedochoval. Kniha je tedy dostupná v etiopském a řeckém překladu. V roce 1952 se však byly nalezeny zlomky tohoto textu v kumránských jeskyních u Mrtvého moře, které zde byly uloženy před rokem 68 n.l. Kniha hovoří o andělech a pádu několika z nich, sestoupení Mesiáše, obsahuje astronomické údaje, ale také příběh o potopě či dějiny světa. (srov. SOUŠEK, Zdeněk. *Knihy tajemství a moudrosti: mimobiblické židovské spisy: pseudepigrafy*. Přeložil Jiří FARSKÝ, přeložil Zdeněk POLÁČEK, přeložil Jan HELLER. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 78- 79.)

²⁴ SOUŠEK, Zdeněk. *Knihy tajemství a moudrosti: mimobiblické židovské spisy: pseudepigrafy*. Přeložil Jiří FARSKÝ, přeložil Zdeněk POLÁČEK, přeložil Jan HELLER. Praha: Vyšehrad, 1999 a SOUŠEK, Zdeněk. *Knihy tajemství a moudrosti II.: mimobiblické židovské spisy : pseudepigrafy*. Vyd. 2. Přeložil Zdeněk POLÁČEK, přeložil Jiří FARSKÝ. Praha: Vyšehrad, 1998.

²⁵ GRAMMATICA A., *Mesiánští židé a Mesiáš v kontextu současné židovské rozpravy o Ježíši z Nazareta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 95-96.

²⁶ Termín pareneze z řec. parainéo (παραινεσις)- schváliti, doporučiti, raditi, povzbuzovati, poučovati, varovati (srov. PRACH, Václav. *Řecko-český slovník*. Praha: Springer, 1942, s. 391.)

tu, čerpá z literatury a konceptuálního světa palestinského židovství – vyzývá k obnovení věrnosti k Ježíši. Židokřesťanský obsah listu Judy, ale i jeho koncepční rámec, jsou použity ve 2. Petrově k rozdmýchání eschatologické horlivosti a vytrvalosti mezi následovníky Ježíše. Didaché²⁷ předpokládal, že židovská komunita se snažila odlišit od některých jiných židů. Židovsko-křesťanská identita podle Didaché je zvláště zřejmá v použití dvou cest Tradice, kdy následování Ježíše je v jeho díle prezentováno jako způsob naplnění právě této židovské parenetické tradice. Nejstarší následovníci Ježíše stejně jako on očekávali bezprostřední reformaci a oživení Izraele.²⁸

Tradice židokřesťanských evangelií je zastoupena ve třech konkrétních textech: Evangelium Nazarénů, Evangelium Ebionitů a Evangelium podle Židů²⁹.

Evangelium Nazarénů je jedním nejzřetelnějších děl židovské evangelijní tradice. Vzniklo zřejmě na místě v okolí syrské Beroy, podle některých badatelů bylo evangelium napsané jak aramejsky, tak syrsky a jeho původ lze přiřadit širokému časovému rámci (od doby Matoušova evangelia, 80–90 n. l. až po jeho první zmínku od Hegesippa na konci druhého století našeho letopočtu). Délka a obecný obsah tohoto evangelia je podobný evangeliu podle Matouše. Židovské zaměření evangelia je jasné ze zájmu o ‚vaše bratry, syny Abrahamovy‘.

Evangelium Ebionitů je řecký text, který dle Epifana byl napsán židokřesťanskými sektami v Transjordanu. Jeho obsah částečně čerpá ze synoptických evangelií a harmonizuje jejich portréty. Evangelium Ebionitů vzniklo někde mezi Matoušovým evangeliem (80- 90 n. l.) a jeho výskytem u Epifana (315- 402/403 n. l.).

O evangeliu podle Židů zřejmě věděl již biskup Papias (počátek druhého století), ale první jasné potvrzení je až u Klementa Alexandrijského (kolem roku 150 n. l.). Evange-

²⁷ Dichaché (řec.)- učení, návod, nauka. Jedná se o název spisu v duchu apoštolů stran pořádku v církvi (Sýrie, v letech 100-13): (srov. SALAJKA, Milan. Slovník náboženských a teologických výrazů a pojmů: pro školu, pracovní a dům. Praha: Církev československá husitská, 2000).

²⁸ ESLER, P.F. (ed.), *The Early Christian World (2nd ed.)*. London: Routledge, 2017, s. 123-124.

²⁹ *Brit Chadashah*. The Bible society in Israel. P.O.Box 44 Jerusalem, 2016.

lium podle Židů je pravděpodobně egyptského původu a bylo zřejmě popsáno tímto způsobem, aby se odlišil od ostatních textů. Délku evangelia uvádí Nicefor, patriarcha Konstantinův z let 806–815 n. l., kde podle něj mělo evangelium podle Židů 2 200 řádků, zatímco Matoušovo evangelium mělo 2 500 řádků. Obsah a teologie evangelia podle Židů jej odlišuje od kanonických evangelií a od jiných židokřesťanských evangelií.

Co však můžeme o židokřesťanských komunitách říci je především to, že se zaměřovaly na území Palestiny, chápaly Ježíše jako proroka, který byl zaslíbený Mojžíšem, jako židovského mesiáše a jako toho, kdo dokončí jeho pokus skoncovat s oběťmi. Vidíme tedy pokus o zobrazení víry v Ježíše jako cíl a naplnění dějin a víry Izraele.³⁰

Takovými charakteristickými rysy židokřesťanské teologie jsou například: vysvětlování tajemství nejsvětější Trojice pomocí andělských kategorií, vtělení je chápáno jakožto sestup „Milovaného“, jak o Mesiášovi hovoří kniha Nanebevzetí Izaiášovo anebo jako sestup slavného Anděla. Vždy však tento sestupující má velkou autoritu a důstojnost, čímž přesahuje další nebeské bytosti. Tisícileté království neboli „millenarismus“³¹, chápou židokřesťanské komunity coby konečnou epochu v našich dějinách, po které přijde očekávaný poslední soud. Účast na těchto událostech však budou moci mít jen ti, kteří od Krista převezmou tzv. „Kristovu pečeť“, jež je předpokladem k výstupu na nebesa. Chápání Krista jako „Milovaného“ či Anděla nám ukazuje, že židokřesťané věřili v preexistenci Krista, kterou však vyjadřovali tak, aby nebyla ohrožena monoteistická koncepce Boha.³²

Ne všechny komunity toto chápání Krista měly však jednotné, proto můžeme říci, že jakýmsi rozlišujícím kritériem židokřesťanství by mohl být právě postoj věřících k osobě Ježíše z Nazaretu. Podle tohoto kritéria bychom mohli rozdělit židokřesťanskou komunitu prvního století na dvě velké skupiny. Na Ebionity, neboli Evjonim a Nazarény, kterými

³⁰ ESLER, P.F. (ed.), *The Early Christian World (2nd ed.)*. London: Routledge, 2017, s. 125- 127.

³¹ Pojem milenarismus je z lat. mille- tisíc, značí údobí tisícileté vlády či říše Mesiáše, resp. dočasné nadvlády Satana (chiliasmus): (srov. SALAJKA, Milan. Slovník náboženských a teologických výrazů a pojmů: pro školu, pracovní a dům. Praha: Církev československá husitská, 2000).

³² GRAMMATICA A., *Mesiánští židé a Mesiáš v kontextu současné židovské rozpravy o Ježíši z Nazareta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 96- 99.

se budu podrobněji zabývat ve třetí kapitole. Podobných skupin však v rámci židovství bylo několik např. Sampseové či Archontikové, všechny skupiny však byly ovlivněny jak politickými, tak mesiánskými proudy a neuznávaly Ježíše jako Božího syna. Jeden z charakteristických rysů židokřesťanství tak může být vnímání Ježíše jako proroka či Mesiáše.³³

³³ GRAMMATICA A., *Mesiánští židé a Mesiáš v kontextu současné židovské rozpravy o Ježíši z Nazareta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 94- 95.

2. První jeruzalémská křesťanská obec

2.1 Od vzniku až po smrt Jakuba Spravedlivého

Vznik první jeruzalémské obce můžeme datovat do období šavuotu a letnic po ukřižování Krista³⁴, kdy se jeho učedníci vrátili do Jeruzaléma a modlili se³⁵ v Horní síni, kde dříve společně s Ním slavili poslední večeři. Tato místnost se nazývá „horní“, jelikož se nachází na Siónském pahorku v Jeruzalémě. Právě v tomto období, dle tradice vznikla první církev a to hned ze dvou důvodů. Bylo to období kdy apoštolové obdrželi Ducha svatého, začali prorokovat a mluvit v jazycích, ale také období kdy v Jeruzalémě kvůli židovským svátkům byla spousta lidí. Přišlo tehdy mnoho židů z diaspory³⁶ i okolí Jeruzaléma, kteří přinesli první plody ze své úrody do chrámu, vzdali díky Bohu, za to, co jim dal a velebili ho za to, co jim v budoucnu přinese. Chtěli oslavovat svátek týdnů a připomenout si dar Tóry. Byla to tedy velmi dobrá příležitost pro hlásání a šíření jejich víry izraelskému národu. Vznik prvotní církve v tomto období má však i velmi symbolický význam, jelikož vzniká na svátek prvotin. Při této příležitosti se každým rokem v synagogách čte kniha Rút, kde si Židé připomínají příběh o moábské dívce, která byla díky své oddanosti a věrnosti ke své tchýni začleněna do vyvolaného izraelského národu. Jak se dále dočítáme ve Starém zákoně, právě ona byla babičkou slavného krále Davida. Tento příběh je tedy o „gojim“³⁷, která byla přijata do Abraháмова dědictví. Podobně jako i lidé nejen v Jeruzalémě, ale i v Judsku a Samařsku, tak až na konci světa budou moci mít podíl na Božím krá-

³⁴ Otakar A. Funda tvrdí, že doklady o židokřesťanském sboru v Jeruzalémě a s velkou pravděpodobností i v židovské diaspoře (oblast Damašku a syrské Antiochie) můžeme s jistotou datovat do období 3-6 let po Ježíšově ukřižování. (srov. FUNDA, Otakar Antoň. *Mezi vírou a racionalitou*. Brno: L. Marek, 2003. *Pontes pragenses* (L. Marek), s. 260- 261.)

³⁵ Lk 24,49: „*Vy tedy zůstaňte ve městě, dokud nebudete vyzbrojeni mocí z výsosti.*“

³⁶ Sk 2,1-6.

³⁷ Neboli pohan: (PALIVCOVÁ, H.- HORYNA, B. (ed.). *Judaismus - křesťanství - islám*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003, s. 43.)

lovství.³⁸ Církev se tedy zrodila v Jeruzalémě a vyšla z vyvoleného lidu, skládala se ze Židů, kteří došli k plnosti skrz poznání Ježíše. Ze Skutků 2,46 však víme, že i přes svou víru v Ježíše Krista každý den pravidelně docházeli do chrámu, kde se modlili a nadále praktikovali své židovské tradice.³⁹ Rodící se církev přejala od náboženství Izraele mnohé, ať už ukážeme na Písmo, zákon, kult, proroky, smlouvy, ba dokonce i pohlédneme-li na křesťanské mnišství, lze najít předobraz v židovském řádu, rovněž podobnost se skupinou esejců⁴⁰.

V židokřesťanských komunitách byl Ježíš chápán jako prorok a Mesiáš, jak jsme si vymezili v kapitole první, toto vymezení však neplatí pro všechny komunity. Jeruzalémská křesťanská obec byla z křesťanského pohledu ortodoxní, jelikož vnímala Ježíše jako Mesiáše, Božího syna a Pána, byla proto profilována odlišným způsobem než ostatní komunity prvního století. Centrem Ježíšových následovníků byl tedy po jistý čas Jeruzalém, kde se po několika veřejných vystoupeních apoštolů podařilo získat, jak můžeme číst v knize Nového zákona, přes pět tisíc stoupenců.⁴¹

Ale mnozí z těch, kteří slyšeli Boží slovo, uvěřili, takže jich bylo již na pět tisíc. Druhý den se shromáždili jeruzalémští představitelé židů, starší a znalci zákona, velekněz Annáš, Kajfáš, Jan a Alexandr a ostatní z velekněžského rodu, dali předvést Petra a Jana a začali je vyslychat: „Jakou mocí a v jakém jménu jste to učinili?“

³⁸ Sk 1,8.

³⁹ DAHLER, Étienne. Jeruzalém v dějinách spásy: Svaté město ve světle Starého a Nového zákona. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1993, s. 112- 115.

⁴⁰ Esejci (z aramejského chasaje, chasen - zbožní nebo asaja, asen - léčitelé; řecky essaioi či essé - noi) bylo židovské hnutí působící od 2. stol. př. n. l. do konce 1. stol. n. l. v Palestině. Měli patrně společné kořeny s farizeji, na rozdíl od nich však nepůsobili veřejně a rozvíjeli askezi nabývající v některých případech podoby celibátu a života v ústraní, blízkého pozdějším křesťanským klášterům. Vyznačovali se detailním studiem Tóry, úzkostlivým dodržováním pravidel rituální čistoty a obřadních zvyklostí; budovali alternativní kněžské společenství reprezentující pravý Izrael; (srov. PAVLINCOVÁ, H., HORYNA, B. (ed.), *Judaismus - křesťanství - islám*, s. 71).

⁴¹ GRAMMATICA A., *Mesiánští židé a Mesiáš v kontextu současné židovské rozpravy o Ježíši z Nazareta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 95.

Jak můžeme číst v této ukázce ze Skutků, 4 kapitoly, byla křesťanská jeruzalémská obec zpočátku, ještě v době působení Pontia Piláta (26- 36 n. l.), pod vedením apoštolů v čele s Petrem. Když v textech z dob raného křesťanství čteme o apoštolech, nemusí to vždy značit 12 vybraných apoštolů, které kolem sebe shromáždil Ježíš Nazaretský. Apoštol znamená „poslaný“, což mohl být člověk se zvláštními pravomocemi, obdařený misionář, jehož úkolem bylo zakládat nové obce, hlásat evangelium, ale také řešit vzniklé problémy v obci, či dohlížet na dodržování pravověrného učení a pořádku.⁴² Jeruzalémská obec byla záhy rozdělena na dvě skupiny, skupinu helénistickou židokřesťanskou, mluvící řecky a skupinu ortodoxních židokřesťanů, hovořící převážně aramejsky. Vedení helénistů se skládalo ze sedmi jáhnů, v čele se Štěpánem, zatímco hebraisté se skládali z tzv. sboru Dvanácti, kde v čele byl právě Petr. V první polovině 30. let n. l. však dochází k prvnímu konfliktu mezi těmito dvěma skupinami. Konkrétní důvod tohoto sporu nám není zcela znám. Následkem sporu byl odchod helénistické skupiny z jeruzalémské obce. Skupina hebraistů i nadále zůstala v Jeruzalémě, byla vázána na Chrám a lid je uctíval. Přibývalo mnoho těch, jež se k této komunitě přidávali.⁴³ Petr však byl nucen roku 44 odejít z Jeruzaléma, aby unikl před pronásledováním římským vojevůdcem Agrippou.⁴⁴ Po Petrově odchodu se vedoucí role obce ujal Jakub, kterému se přezdívá bratr Páně a jehož osobou se budu více zabývat v následující podkapitole.⁴⁵

S nově založenými obcemi, přicházely i nově vzniklé problémy a spory. Ze Skutků 11 kapitoly se dočítáme, že v církvi v Antiochii, kde se o Ježíši Kristu zvěstovalo nejen Židům, ale i pohanům a kde byli učedníci poprvé nazváni křesťany⁴⁶, dochází ke sporu, který byl řešen na tzv. Apoštolském sněmu odehrávajícím se v Jeruzalémě. Daný spor

⁴² SUCHÁNEK, Drahomír a Václav DRŠKA. *Církevní dějiny*. Praha: Grada, 2013, s. 58.

⁴³ Sk 5,12- 14.

⁴⁴ Sk 12,17.

⁴⁵ RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*. Praha: Karolinum, 2014. Teologie (Karolinum), s. 56- 61.

⁴⁶ Sk 11,26.

započal nesouhlasem věřících s mojžíšovým zákonem a to hlavně s aktem vykonáváním obřízky, kdy židokřesťané požadovali a vynucovali zachování obřízky po etnokřesťanech⁴⁷. Řešení a následné rozhodnutí tohoto sporu bylo provedeno v Jeruzalémě, přibližně kolem roku 50. n. l.⁴⁸ Jak se dočítáme v knize Skutků 15, 1–2 a v listu Galatským 2, 4–5, sešli se představitelé těchto obcí, spolu s apoštoli a staršími. Společně tento spor projednávali. Tento jeruzalémský sněm či koncil není významný jen z důvodu řešení jednoho z mnoha sporů mezi židovskými křesťany a pohanskými křesťany, zároveň je významný i v dějinách církevních. Všechny další koncily, kterých v dosavadní historii bylo 21 se totiž vracejí právě k výše zmíněnému koncilu, odehrávajícím se v Jeruzalémě a zároveň k tomu, který rozhodl o otázce, zda musí pohané přijmout před křtem nejdříve židovské náboženství či nemusí.⁴⁹ Podle teologa a biblisty Martina Prudkého byl tento spor veden v rámci židovské tradice a daná problematika byla halachického rázu. Řešení sporu poté označuje z hlediska židovské tradice jako „ortodoxní“.⁵⁰

Jeruzalémská obec měla významnou roli nejen v církevních dějinách a při následných koncilech, ale také v počátcích křesťanství, kdy se těšila velké úctě díky osobnosti Jakuba a to až do roku 62 našeho letopočtu, kdy byl na příkaz velekněze Anana Jakub obviněn z rouhačství a odpadlictví od víry. Následně byl popraven ukamenováním, hlavním

⁴⁷ Neobřezaní křesťané neboli křesťané nežidovského původu (srov. GRAMMATICA A., *Mesiánští židé a Mesiáš v kontextu současné židovské rozpravy o Ježíši z Nazareta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 119.)

⁴⁸ Datace tzv. sporu v Antiochii a následného jeruzalémského koncilu je trochu problematická, někteří badatelé tvrdí, že spor v Antiochii byl až důsledkem jeruzalémského sněmu, který datují do období nejčastěji do roku 48- 49 n. l., ale jsou i badatelé, kteří se přiklání k dataci dřívejší za vlády Agrippa I., tedy do roku 43- 44 n. l. či badatelé, kteří jeruzalémský kongres datují do období pozdějšího po roce 51 či 53 n. l. RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*. Praha: Karolinum, 2014. Teologie (Karolinum), s. 167- 172.

⁴⁹ FISCHER-WOLLPERT, Rudolf. *Malý teologický slovník: přehled papežů*. Praha: Zvon, 1995, s. 62.

⁵⁰ PRUDKÝ, Martin. *Zvláštní lid Boží: křesťané a židé*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. Moderní česká teologie, s. 34.

důvodem jeho smrti byl zřejmě silící vliv jeruzalémské obce a následná obava židovského kněžstva.⁵¹

Klíčovým židovským pramenem pro události 1. století n. l. jsou spisy Josepha Flavia. Ten se vztahy mezi židy a křesťany obecně příliš nezabývá. Důkladněji však zmiňuje zejména smrt Jakuba Spravedlivého a její okolnosti. Zmínka o Janu Křtiteli je již stručnější a popis Ježíšova vlivu je velmi často označován za křesťanskou interpolaci.⁵² Za nejrozšířenější biblický zdroj, který nám o jeruzalémské obci a jejím vlivu vypráví můžeme považovat knihu Galatským a knihu Skutků. O knize Skutků je však známo, že autorovým teologickým záměrem bylo spíše harmonizovat pnutí v prvotní církvi a představit ji jednotněji a v pozitivnějším světle než tomu bylo ve skutečnosti – jak můžeme číst například v Pavlových epištolách.⁵³ Na závěr této podkapitoly bych ráda citovala z knihy Skutků, kde můžeme vidět krásnou diverzitu rané církve, následně i číst jaké další nové otázky a následné problémy tyto odlišnosti přinesly.

Když jsme přišli do Jeruzaléma, přijali nás bratři s radostí. Nazířel se Pavel odebral i s námi k Jakobovi, kde se sešli všichni starší. Pavel je pozdravil a vyprávěl jim podrobně všechno, co Bůh jeho působením vykonal mezi pohany. Když to vyslechli, chválili Boha. Potom řekli Pavlovi: „Pohled, bratře, kolik tisíc židů uvěřilo v Krista, a všichni jsou nadšenými zastánci Zákona. O tobě se doslechli, že prý učíš všechny židy, žijící mezi pohany, aby odpadli od Mojžíše: aby přestali obřezávat své syny a žít podle otcovských zvyků. Co teď? V každém případě se dovědí, žes přišel...“⁵⁴

⁵¹ LIŠKA, Vladimír. Tajemství Ježíše z Nazaretu: záhady a otazníky ze života Mesiáše. 3., dopl. vyd. V Praze: XYZ, 2011, s. 51- 52.

⁵² ŘÍČAN R. - MOLNÁR A., *Dvanáct století církevních dějin*, Kalich, Praha 2008, s. 35.

⁵³ RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského: historicko-teologický úvod do Nového zákona*. Praha: Karolinum, 2008, s. 349.

⁵⁴ Sk 21,17- 22.

2.2 Postava Jakuba Spravedlivého

Jakub byl v čele jeruzalémské křesťanské komunity⁵⁵ až do roku 62 našeho letopočtu, díky němu se komunita těšila velké úctě. Byl to Ježíšův bratr, kterého podle tradice sám Ježíš jmenoval prvním Jeruzalémským biskupem. Jakub předsedal jeruzalémskému sněmu, jenž byl velmi důležitý nejen pro rané církve a spory v nich, ale také pro dějiny křesťanství obecně. Jakub měl 4 bratry – Ježíše, Josefa, Šimona a Judu, jak se dozvídáme z Matoušova evangelia 13,55. Po odchodu Petra byl Jakub jediným vůdcem jeruzalémské obce. Po celou tuto dobu se snažil o zachování jednoty nejen ve své obci, ale v obcích obecně.⁵⁶ O osobě Jakuba víme poměrně mnoho ať už ze spisů Josepha Flavia, který popisuje hlavně jeho smrt, tak i ze svatého Písma. Například v knize Galatským v 2 kapitole se o Jakobovi hovoří jako o jednom ze sloupů církve a jako o člověku, kterému byla dána milost, aby hlásal evangelium mezi židy. V 1. knize Korintským v 15. kapitole se dočítáme, že právě Jakub byl jeden z prvních apoštolů, jemuž se Ježíš třetího dne po ukřižování zjevil.

Jak bylo již výše zmíněno i Josephus Flavius píše o smrti Jakuba Spravedlivého, což je jedno z nejstarších svědectví o něm, která se dochovala. Zmínka se nachází v díle Židovské starožitnosti z XX. knihy, Josephus se zde zabývá poměry v Judsku za velekněze Anana (tzv. v 62. n. l.), kdy podle jeho slov „*Ananos svolal zasedání synedria/ velerady soudců a předvedl před ni bratra Ježíše zvaného Mesiáš (Christos) jménem Jakub a některé další, obvinil je, že překračovali zákon, a předal je, aby byli ukamenováni.*“ Toto sdělení nám naznačuje, že Josephus věděl o křesťanské obci v Jeruzalémě a jejím biskupovi a že tuto obec zřejmě považoval za součást židovství, jak tvrdí Mireia Ryšková ve své knize Doba Ježíše Nazaretského. Na tento text od Josepha Flavia se odvolávají také církevní

⁵⁵ Jeruzalémskou obec vedl Jakub cestou přísné askeze, ale nezavrhoval Ježíšovy učedníky, jež si hledali jiné cesty (srov. SIDON, Karol. *Evangelium podle Josefa Flavia*. Praha: Mladá fronta, 1991. Moderní česká próza (Mladá fronta), s. 180- 181.)

⁵⁶ DOUGLAS, J. D., ed. *Nový biblický slovník*. Ilustroval Tomáš PRCHAL, přeložil Alena KOŽE-LUHOVÁ. Praha: Návrat domů, 1996, s. 380.

otcové, např. Origénes a Eusebius, kteří Jakobovu popravu dávají do souvislosti se zničením Jeruzaléma. Eusebius však jde ještě dál a je přesvědčen, že obléhání a následné zničení Jeruzaléma byl důsledek a trest za mučednickou smrt Jakuba Spravedlivého, který byl židy odsouzen a zabit.⁵⁷

O osobě Jakuba nám také píše apokryfní Pseudo- Matoušovo evangelium, jehož latinský překlad byl velmi oblíbený hlavně ve středověku. Dobu vzniku této apokryfní knihy můžeme datovat do 5.–6. století n. l., kvůli předmluvě tohoto evangelia, ačkoli mnohem pravděpodobnější je, že kniha vznikla v období 8.–9. století.⁵⁸ V Pseudo- Matoušově evangeliu se o Jakobovi a Ježíši dočítáme například tento příběh:

„Jednoho dne zavolal Josef k sobě svého prvorozeného syna Jakuba a poslal ho do zeleninové zahrádky, aby nasbíral zeleninu na přípravu jídla. Ježíš svého bratra Jakuba následoval do zahrady, což Josef a Marie nevěděli. Zatímco Jakub sbíral zeleninu, náhle vylezla z díry zmije, uštkla Jakuba do ruky a ten začal křičet hroznou bolestí. Když už umíral, řekl s trpkostí v hlase: Au, au, strašlivá zmije mě uštkla do ruky. Ježíš, jenž stál naproti, na to trpké zavolání přiběhl k Jakobovi, neudělal nic jiného, než že Jakobovi ruku jenom pofoukal a tak ji zchladil. A hned byl Jakub zdrav, kdežto had mrtev.⁵⁹

2.3 List Jakubův

Jakub je také dle tradice považován za autora kanonického Jakobova listu, jedná se o 108 veršů, kde se setkáváme s myšlenkami, motivy a formulacemi, které mají původ ve

⁵⁷ RYŠKOVÁ, Mireia. Doba Ježíše Nazaretského: historicko-teologický úvod do Nového zákona. Praha: Karolinum, 2008, s. 402.

⁵⁸ DUS, Jan Amos a Petr POKORNÝ. *Novozákonní apokryfy*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2006. Knižovna rané křesťanské literatury, s. 286- 287.

⁵⁹ DUS, Jan Amos a Petr POKORNÝ. *Novozákonní apokryfy*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2006. Knižovna rané křesťanské literatury, s. 311- 312.

starozákonní, židovské i židovsko- helénistické tradici.⁶⁰ Je velice pravděpodobné, že právě tento list mohl být nejranějším ze všech křesťanských listů. Poskytuje nám náhled do židovsko- křesťanského společenství, ještě předtím než od druhého století n. l. bylo v obcích více členů nežidovského původu než toho původního židovského.⁶¹ Někteří badatelé se dokonce domnívali, že Jakubův list byl původně spisem židovským, jelikož je zde velká příbuznost se starozákonní židovskou parenezi a naopak absence specifických křesťanských myšlenek o vzkříšení Ježíše Krista⁶² či například smrti a utrpení.⁶³ I jméno Ježíše Krista je v tomto listu zmíněno pouze dvakrát a podle některých badatelů se jedná spíše o jakousi interpolaci, jelikož v celé epištole podle nich není nic křesťanského. Například teolog a profesor Nového zákona Franz Mußner tvrdí, že list Jakubův je židovsko-křesťanský spis, ukazující pouto mezi židovskou tradicí ve Starém zákoně a Ježíšovým učením v evangeliích.⁶⁴

V epištole se Jakub označuje za „služebníka Božího a Pána Ježíše Krista“. Jeho dopis je adresovaný „dvanácti pokolením v diaspoře“, což mohly být komunity žijící mimo území Palestiny, nebo se mohlo také jednat pouze o obrazné označení, jelikož číslice dvanáct nám značí jakousi plnost, celistvost, můžeme tento list chápat jako poselství směřované všem věřícím.

⁶⁰ MAREČEK, Petr. *List Jakubův*. Praha: Centrum biblických studií, 2020. Český ekumenický komentář k Novému zákonu, s. 12- 13.

⁶¹ WAHLEN, Clinton L. *List Jakubův: [přůvodce studiem Bible*. Praha: Církev adventistů sedmého dne, 2014. *Přůvodce studiem Bible*, s. 3- 4.

⁶² Ježíš Kristus je v celém listu zmíněn pouze 2krát a to titulem „Pán“ a „Pán slávy“ (srov. POKORNÝ, Petr a Ulrich HECKEL. *Úvod do Nového zákona: přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013. *Teologie (Vyšehrad)*, s. 759).

⁶³ MAREČEK, Petr. *List Jakubův*. Praha: Centrum biblických studií, 2020. Český ekumenický komentář k Novému zákonu, s. 13.

⁶⁴ JOVANOVIĆ, Marko. Franz Mußner's Interpretation of the Epistle of James and Its Impact on Jewish-Christian Dialogue, *Unity and Dialogue*. *Journal for Ecumenical Theology and Interreligious Dialogue*. 2020, **75**, (2), s. 126- 127.

*Jakub, služebník Boží a Pána Ježíše Krista, posílá pozdrav dvanácti pokolením
v diaspoře.⁶⁵*

V tomto listu můžeme vidět důraz na etiku, solidaritu a to hlavně uvnitř společenství,

Bratří moji, jestliže věříte v Ježíše Krista, našeho Pána slávy, nesmíte dělat rozdíly mezi lidmi. Do vašeho shromáždění přijde třeba muž se zlatým prstenem a v nádherném oděvu. Přijde také chudák v ošumělých šatech. A vy věnujete svou pozornost tomu v nádherném oděvu a řeknete mu: „Posad' se na tomto čestném místě,“ kdežto chudému řeknete: „Ty postůj tamhle, nebo si sedni tady na zem.“⁶⁶

Zároveň také odkazy na židovskou moudrost a dodržování zákona.

Kdo by totiž zachoval celý zákon, a jen v jednom přikázání klopýtl, provinil se proti všem.⁶⁷

V 2. kapitole ve 14. a 15. verši⁶⁸ je autorem kladený důraz na „víru“ a „skutky“. Verš začíná oslovením „Můj bratře“ a následuje otázka, kdy se pisatel ptá, co prospěje muži/člověku, který tvrdí, že má víru, ale nevykonává žádné skutky. V celé této kapitole je samotný výraz „skutky“ neboli „מעשים“, zmíněný dohromady 12krát.⁶⁹ Slovo je odvozené od kořene slovesa עשה, což nám značí nějakou činnost, konání, pracování. Můžeme zde vidět paralelu s židovskými micvot neboli s náboženskými předpisy a přikázáními, které

⁶⁵ Jk 1,1.

⁶⁶ Jk 2,1- 3.

⁶⁷ Jk 2,10.

⁶⁸ אחי מה תועלת בדבר אם יאמר אש, „יש לי אמונה“, ואין לו מעשים? התוכל האמונה להושיעו? את או אחות אם יהיו בעירם ואין חלקם להם להקם. Brit Chadashah. The Bible society in Israel. P.O.Box 44 Jerusalem, 2016, s. 445.

⁶⁹ V celém Jakubově listu je výraz skutky v množném čísle zmíněno dohromady 15krát. (srov. MAREČEK, Petr. *List Jakubův*. Praha: Centrum biblických studií, 2020. Český ekumenický komentář k Novému zákonu, s. 147).

jsou židé povinni plnit. Ty se dělí na מצוות עשה neboli „pozitivní přikázání“ a מצוות לא תעשה „zákazy“⁷⁰. Micva může také označovat jakýkoli záslužný skutek, i v judaismu se tedy jedná o „dobrý skutek“, přinášející dobro lidem. Vidíme zde, že jak v židovství, tak v hebrejském Novém zákoně vycházejí ze stejného kořene עשה. Je proto pravděpodobné, že autor apeluje na dodržování židovských micvot, což jak jsme viděli výše, bylo více než aktuálním tématem celého 1. století n. l. v raně křesťanských- židokřesťanských komunitách. Ve 14. verši nacházíme tvrzení, že člověk dojde ke spasení či ke svobodě nejen skrze víru, ale i na základě činů. Samotná víra bez skutků je poté dle listu považována za „mrtvou“.⁷¹ V 15. verši vidíme uvedení konkrétního příkladu z všedního života, kde autor opět pokládá otázku, dále následuje argumentace z Písma, která je ukončena závěrem a celkovým shrnutím.⁷²

List má spoustu dalších hebrejských rysů, užívá řečnické otázky a bohaté ilustrace, odkazuje na starozákonní postavy- např. Abrahama, Izáka či nevěstku Rachab nebo Eliáše:

*Eliáš byl člověk jako my, a když se naléhavě modlil, aby nepršelo, nezapršelo v zemi po tři roky a šest měsíců. A opět se modlil, a nebe dalo déšť a země přinesla úrodu.*⁷³

Proto se předpokládá, že list napsal Jakub Spravedlivý sám nebo ho později sepsal a sestavil nějaký písař z Jakubových kázáních.⁷⁴ Jakubův list má sice formu dopisu, ve

⁷⁰ Podle talmudické tradice se jedná celkem o 613 přikázání, z nichž je 248 kladných a 365 záporných (srov. NEWMAN, Ja'akov, Gavri'el SIVAN, Bedřich NOSEK, Leo PAVLÁT a Daniel ZISS. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Přeložil Dušan ZBAVITEL, přeložil Markéta ZBAVITELOVÁ. Praha: Sefer, 1992, s. 115- 116).

⁷¹ POKORNÝ, Petr a Ulrich HECKEL. *Úvod do Nového zákona: přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013. Teologie (Vyšehrad), s. 761- 763.

⁷² MAREČEK, Petr. *List Jakubův*. Praha: Centrum biblických studií, 2020. Český ekumenický komentář k Novému zákonu, s. 149.

⁷³ Jk 5,17- 18.

⁷⁴ DOUGLAS, J. D., ed. *Nový biblický slovník*. Ilustroval Tomáš PRCHAL, přeložil Alena KOŽE-LUHOVÁ. Praha: Návrat domů, 1996, s. 380- 381.

skutečnosti se však jedná o volně sepsané kázání, s podobnými prvky jako nacházíme například v Matoušově evangeliu (v Kázání na hoře), ale i v prvním listu Petrově.⁷⁵

⁷⁵ Nový zákon s výkladovými poznámkami: čes. ekumen. překlad. Praha: Evangelické nakladatelství, 1991, s. 404- 405.

3. Skupina Ebionitů a Nazarénů

Jak jsem již uváděla výše, kolem roku 50 n. l., můžeme vidět jak nově vzniklé problémy vyvolané sporem v Antiochii oddělily křesťany židovského původu od křesťanů z ostatních etnik. Ani židokřesťanské komunity existující v prvních stoletích našeho letopočtu nebyly zcela jednotné. Jeruzalémská obec, která se před obléháním Jeruzaléma přemístila do města Pella v Zajordánsku a následně se po roce 70 n.l. opět vrátila do Jeruzaléma, se znovu rozdělila. Po obléhání Jeruzaléma byla totiž situace jiná než předtím, obec se setkávala s odporem ze strany židů a postupně se zmenšovala. Židokřesťané se nejen proto začali oddělovat od této komunity a přemístili se například na horu Sion, Olivetskou horu, ale i do zmíněného Zajordánie či Sýrie a dále do Asie, kde vznikaly sice malé komunity, ale jednalo se o komunity se silnou vazbou na židovské tradice.⁷⁶ Mezi tyto komunity patřily i skupiny Ebionitů a Nazarénů, které i nadále pokračovaly ve své židokřesťanské tradici.

3.1 Ebionité

Podle textů, napsaných církevními otci víme, že Ebionité byli křesťané dodržující židovské zvyky a z velké části odmítali tvrzení, že se Ježíš narodil z panny a považovali Ježíše pouze za obyčejného člověka. Všichni starověcí autoři až na výjimky popisující tuto skupinu jako kacířskou. Samotný pojem Ebionité (řecky ebiōnaioi, latinsky ebionaei, ebionitae, hebionitae) je odvozeno z hebrejského slova „ebyon, což v překladu znamená „chudí“. V některých dílech církevních otců se také dočítáme o Ebionu, coby vůdce tohoto hnutí, dnes však víme, že se s největší pravděpodobností jednalo o fiktivní postavu, vytvoře-

⁷⁶ GRAMMATICA A., *Mesiánští židé a Mesiáš v kontextu současné židovské rozpravy o Ježíši z Nazareta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 120- 121.

nou autory tak, aby vyvolala dojem, že stejně jako mnoho jiných „kacířských“ hnutí, také Ebionité měli známého historického zakladatele.⁷⁷

Například v díle Dialog s Tryfonem od Justina Mučedníka, který žil v první polovině 2. století n. l. se dočítáme, že autor nepovažoval židokřesťany za kacíře, i když četli Tóru, praktikovali obřízku a vyznávali Ježíše jako Mesiáše, aniž by věřili v jeho božský původ. Podle svých vlastních slov považoval Justin tyto židovské křesťany za „své vlastní příbuzné a bratry“ a to i přesto, že jejich názory nesdílel stejně. Pro Justina byli přijatelnou součástí křesťanství, pokud nepožadovali, aby se z pohanských křesťanů stali židé. Justinův popis dokonce vyvolává dojem, že v jedné kongregaci byly dva typy židovských křesťanů: ti, kteří požadovali, aby se pohanští křesťané stali židy. A ti, kteří přijímali pohanské křesťany také vé, jací byli, aniž by po nich požadovali vykonání obřízky a přísné dodržování Tóry. Justin očividně židovské křesťany znal, ale nepovažoval je za kacíře a ani je nenazval Ebionity. Vliv Justinova shrnujícího díla Syntagma byl zvláště dalekosáhlý, jelikož mnoho církevních otců vytvořilo svá vlastní heresiologická díla podle tohoto modelu. Jedny z dalších nejstarších zmínek o Ebionitech lze nalézt v katalogích herezí, které byly napsány několika církevními otci. Katalogy byly napsány pro křesťanské sbory, aby je varovaly před deviantními hnutími, byly průběžně aktualizovány a rozšiřovány. Noví autoři zakládali svá vlastní díla založená na dřívějších katalogích. Ty doplňovali, upravili anebo je nahradili svými texty. Je zajímavé, že Ebionité se poprvé objevili v katalogích ve druhé polovině druhého století. Nejstarší zmínka o Ebionitech byla zahrnuta v katalogu, použitým Irenejem ve svém díle Proti herezím. Část o Ebionitech najdeme v první knize jeho pěti svazkového díla, kde Irenej stručně představuje hereze, které je třeba odmítnout. Irenej však jen přebírá tuto informaci od jiného autora a tuto informaci o této skupině nijak nedoplňuje ani neaktualizuje. Proč a kým byli Ebionité zařazeni mezi heretiky nám však kvůli nedostatku důkazů stále není známo.⁷⁸

⁷⁷ MARJANEN, Antti a Petri LUOMANEN. A Companion to Second-Century Christian 'Heretics'. Leiden: BRILL, 2005, s. 247- 248.

⁷⁸ MARJANEN, Antti a Petri LUOMANEN. A Companion to Second-Century Christian 'Heretics'. Leiden: BRILL, 2005, s. 248- 250.

V Alexandrii, někdy mezi lety 220 a 230 n. l., napsal Órigenés dílo s r principy, které také obsahuje poznámku o Ebionitech. Autor zde uvádí Ebionity jako skupinu, jejichž výklad Písma je doslovný a „chudý“, protože Ebionité věřili, že Ježíš přišel spasit pouze Židy. Órigenova enormní literární produkce obsahuje několik odkazů na tuto židokřesťanskou skupinu, kterou považoval za křesťany chudé rozumem a myslel si, že se mýlí kvůli jejich jednoduchosti. Je zřejmé, že Órigenés nazýval všechny židovské křesťany Ebionity. Na rozdíl od Ireneje a církevních otců, se Órigenés zřejmě také osobně znal s židokřesťany. Na přelomu čtvrtého století je pravděpodobné, že informace o Ebionitech byly směřovány do dvou různých linií tradice. Jedna linie byla založena na raném popisu Ebionitů, uvedeným Irenejem ve své knize Proti herezím, pravděpodobně pocházející z aktualizované verze Syntagma od Justina Mučedníka. Druhá linie tradice vycházela z Órigena a byla více založena na styku s židovskými křesťany, které Órigenés nazýval Ebionité. Tyto dvě linie tradice můžeme vidět částečně již v Eusebiových dílech. Avšak na konci čtvrtého století se množství údajů o Ebionitech dramaticky zvýšilo, když Epifan ze Salaminy sestavil své dlouhé pojednání o herezích, Panarion. V tomto díle autor odkazuje hlavně na knihu Elkasité, evangelium používané Ebionity (evangelium podle Židů), Nanebevzetí Jakuba a verze knihy Skutky apoštolů, které se lišily od kanonických knih. Poznává však také, že Ebionité měli další knihy. Epifan je prvním autorem, který spojil Pseudo-klementinské spisy s Ebionity. Jelikož však Ebionité nejsou v Pseudo-Klementinech jmenovitě zmíněni, spojení mezi nimi musí být založeno na Epifanových vlastních závěrech. Tyto spisy získal buď od samotných Ebionitů, nebo si myslel, že jsou to spisy Ebionitů, protože se tak velmi podobaly teologii Ebionitů. Epifan poskytuje největší množství údajů o Ebionitech a navzdory všem potížím spojených s tímto dílem je Panarion nejpozoruhodnějším zdrojem pro výzkum skupiny Ebionitů, protože také poskytuje materiál nezávislý na Irenejově popisu.⁷⁹

⁷⁹ MARJANEN, Antti a Petri LUOMANEN. A Companion to Second-Century Christian 'Heretics'. Leiden: BRILL, 2005, s. 253- 257.

3.2 Teologie Ebionitů

Zachovaly se pouze fragmenty textů vytvořených nebo používaných Ebionity a dokonce i ty byly vybrány církevními otci, kteří je citovali pro polemické účely. Proto je zcela nemožné nakreslit jasný a historicky důvěryhodný obraz jejich teologie. Na základě těchto textů však lze definovat některé charakteristické rysy hnutí, zvláště když je lze porovnat s paralelami z jiných raně křesťanských hnutí.

Skupina Ebionitů věřila, že svět stvořil Bůh, věřili v jednoho Boha, používali pouze evangelium podle Matouše a zavrhovali apoštola Pavla s tím, že byl odpadlíkem od Zákona. Pokud jde o prorocké spisy, dělali vše pro to, aby je pilně vykládali; praktikovali obřizku, dodržovali zvyky, které jsou podle Zákona a vedli židovský způsob života, dokonce víme, že oslavovali Jeruzalém, jako by to byl dům Boží. Věřili, že se Ježíš nenarodil z panny, ale byl synem Josefa a Marie. Po jeho křtu na něj sestoupil duch od Nejvyššího Boha v podobě holubice. Ježíš posedlý tímto duchem hlásal o Otci a činil zázraky. Nakonec duch od Ježíše odletěl před jeho utrpením na kříži.⁸⁰

Evangelium Ebionitů se dochovalo v několika zlomcích, pravděpodobně bylo sepsáno řecky, jelikož text má spoustu paralel s kanonickými evangelií. Vzniklo v oblasti na východ od řeky Jordán a to s největší pravděpodobností mezi roky 100 až 150 n. l. V tomto evangeliu se nedočítáme o Ježíšově smrti a vzkříšení, naopak je zde zmínka z Poslední večeře, kdy Ježíš odmítl jíst maso či jeho zdůrazňování zrušení obětí. V nepravých či nejistých textech se poté dočítáme mimo jiné o sedmnácti zázracích, které doprovázely Kristovo narození. O těchto zázracích se dočítáme ve zlomku XV, mezi ně patří například dozrání vína v Jeruzalémě, otevření všech dveří a oken chrámů, dokonce i toho v Jeruzalémě a objevení jasného světla v nich, dokonce i o zázraku, kdy všichni nemocní, slepí, chromí malomocní apod. byli tuto noc uzdraveni.⁸¹

⁸⁰ MARJANEN, Antti a Petri LUOMANEN. *A Companion to Second-Century Christian 'Heretics'*. Leiden: BRILL, 2005, s. 265.

⁸¹ DUS, Jan Amos a Petr POKORNÝ. *Novozákonní apokryfy*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2006. Knižovna rané křesťanské literatury, s. 180- 205.

3.3 Nazaréni

Další židokřesťanskou skupinou žijící v prvních staletích našeho letopočtu byla skupina Nazarénů. První zmínky o tzv. židovsko-křesťanské „herezi“ Nazarénů máme od Epifana, biskupa ze Salaminy ze čtvrtého století. Tohoto církevního otce a světce jsem zmiňovala již dříve, v kontextu se skupinou Ebionitů. Epifan datuje původ Nazarénů do prvního století, je však trochu zarážející, že žádný z jeho předchůdců se nezmiňuje o této „heretické“ sektě. Na konci čtvrtého století je dalším církevním otcem kromě Epifana, píšícím o této skupině, jeho současník a přítel Jeroným. Ten se však názorově s Epifanem rozchází, nechápe skupinu negativně a nepovažuje je za kacíře, ale naopak Jeroným odkazuje na spisy, které Nazaréni používali a to především na jejich evangelium a jejich komentář k Izajášovi. Názory na skupinu Nazarénů jsou různé, někteří badatelé tvrdí, že se jednalo o pozdější tolerantnější židovské křesťany, druzí zase že to byli raní „ortodoxní“ židokřesťané. Zaměříme se na tvrzení našich církevních otců píšících o Nazarénech, kteří k této skupině měli nejbližší, alespoň co se týká jakési časové osy.⁸²

Epifan a Jeroným, pocházejí ze čtvrtého století a jsou známí tím, že často dovolují svým polemickým zájmům a osobním ambicím diktovat obsah svých prezentací. Proto bych se ráda pokusila alespoň představit nějaké důkazy a zmínky právě od církevního otce Epifana a zhodnotit jejich charakter a spolehlivost. Kritická analýza těchto textů nám však zanechává velmi málo materiálu, který by mohl být spojen s herezí Nazarénů – pokud tedy skupinu Nazarénů chápáme jako samostatnou a historicky definovatelnou. Podle Epifana je jejich název odvozen od jména Ježíšova rodného města, avšak církevní historik Eusebios, žijící ve 3.–4. století n.l. tvrdí, že výraz Nazaréni byl v řecké a latinské literatuře používán pro křesťany, dále tvrdí, že podobný termín Nazaréni měli i Syřané, Arabové, Peršané a Arméni, v těchto kulturách výraz také sloužil pro obecné označení křesťanských věřících. Můžeme tedy říci, že mezi raně křesťanskými a židovskými spisovateli jsou to pouze

⁸² MARJANEN, Antti a Petri LUOMANEN. A Companion to Second-Century Christian 'Heretics'. Leiden: BRILL, 2005, s. 278- 279.

Epifan a Jeroným, a někteří pozdější spisovatelé na ně navazující, kteří jasně užívají výraz Nazaréne k označení konkrétní židovsko-křesťanské skupiny.⁸³

Epifan se ve svém díle *Panarion* tvrdí, že Nazaréni jsou Židé od narození, oddávají se Zákonu a vykonávají obřizku, používají jak Nový, tak Starý zákon. Věří, že Ježíš Kristus je Božím synem a služebníkem, uznávají jeho vzkříšení a čtou Tóru, Proroky a Spisy v hebrejštině. Dokonce je přesvědčen o tom, že mají Matoušovo evangelium celé v hebrejštině. Dále tvrdí, že se usadili v Beroe, v oblasti Pella a Bashanu, v takzvané Kokabě. On sám žil v Palestině, proto lze předpokládat, že měl určité znalosti o oblastech, kde v jeho době žili židovští křesťané. My dnes díky archeologickým vykopávkám víme, že právě v této oblasti Zajordánska se doopravdy židokřesťanské komunity nacházely, viz. kapitola 1.2. Epifan, je tedy přesvědčen o tom, že Nazarénská komunita vznikla po exodu z Jeruzaléma, kdy učedníci odešli do Pelly, díky Kristovu varování před obléháním Jeruzaléma.⁸⁴

3.4 Teologie Nazarénů

Stejně jako skupina Ebionitů i skupina Nazarénů měla své vlastní evangelium. Jedná se o evangelium, které bylo napsané aramejsky a jehož vznik můžeme datovat mezi roky 100–150 n. l. Evangelium Nazarénů zřejmě dříve nemělo žádný specifický název, jelikož církevní otcové jej nazývají různými názvy např. evangelium podle Hebrejců, podle kronikáře rané církve Hégésippa či evangelium podle Hebreů, jehož hebrejské citace používá Eusebios. Vždy se však jedná o to stejné evangelium nazarénské komunity. Z dochovaných fragmentů tohoto evangelia víme, že se zabývá upřesňováním Matoušova evangelia, ale také židovským Zákonem a kritikou židovských představitelů a jejich institucí. Ve zlomku XXII, dochovaném od Órigénése se píše:⁸⁵

⁸³ MARJANEN, Antti a Petri LUOMANEN. *A Companion to Second-Century Christian 'Heretics'*. Leiden: BRILL, 2005, s. 281- 283.

⁸⁴ MARJANEN, Antti a Petri LUOMANEN. *A Companion to Second-Century Christian 'Heretics'*. Leiden: BRILL, 2005, s. 285- 289.

⁸⁵ DUS, Jan Amos a Petr POKORNÝ. *Novozákonní apokryfy*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2006. Knižovna rané křesťanské literatury, s. 180- 189.

Je psáno v jistém evangeliu, které se nazývá podle Hebrejců (je-li však někdo rozhodnut ho přijmout, pak ne jako autoritu, ale pro objasnění dané otázky):

(Evangelium) praví, že druhý z bohatých mužů řekl: „Mistře, co dobrého musím činit, abych žil?“ Řekl mu: „Člověče, čiň Zákon a Proroky.“ On mu odpověděl: „To jsem činil.“ Řekl mu: „Jdi, prodej všechno, co máš, a rozdej chudým a přijď a následuj mě.“ Boháč se však začal škrábat na hlavě a nelíbilo se mu to. A Pán mu řekl: „Jak můžeš říkat ‚Činil jsem Zákon a Proroky‘? V Zákoně je přece psáno: ‚Miluj svého bližního jako sebe sama,‘ a hle, mnoho tvých bratrů, Abrahamových synů, je potřísněno výkaly, umírají hladem, a v tvém domě je plno dobrých věcí a vůbec nic se z něho k nim nedostane.“⁸⁶

Jak můžeme vidět, jedná se o poměrně velkou podobnost s Matoušovým evangeliem⁸⁷, dle mého názoru se v židokřesťanském evangeliu jedná o větší a jakýsi obecnější důraz na dodržování Zákona a Proroků. U Matouše se dočítáme, o zachovávání přikázání, desatera, ctění matky a otce a milování svého bližního. U evangelia Nazarénů se píše, o dodržování všeho, což je pro kontrolu ještě jednou zopakované. Domnívám se, že se autor snaží o vysvětlení směřující ke čtenářům, věřícím, ale i duchovním vedoucím, aby si nevybírali ze Starého Zákona a z Proroků, co dodržovat budou a naopak, ale aby dodržovali vše bez výjimek.

⁸⁶ DUS, Jan Amos a Petr POKORNÝ. *Novozákonní apokryfy*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2006. Knižovna rané křesťanské literatury, s. 189.

⁸⁷ Mt 19,16- 22.

4. Vliv První židovské války na náboženský a společenský vztah k židokřesťanům

4.1 Historický vývoj

Židovský národ byl, jak jsem již zmiňovala výše, rozdělen v prvním století n.l. do velkého množství skupin, sekt, jež se neustále proměňovaly, zvětšovaly či naopak jejich význam klesal. V první polovině 1. století se však přesunula moc do rukou náboženských extrémistických skupin a jejich vyznavačů. Mezi nejvýznamnější skupiny patřili zélóti s jejich vůdcem Jidášem z Gamaly nebo skupina, označující se podle jejich krátkých dýk-sikariové⁸⁸. Zatímco skupina zélótů podnikala povstání mířené proti římským jednotkám, sikariové se specializovali na vraždění umírněných Židů. V obou případech se skupiny snažily o vyvolání nepokojů. Ty, vyústily v židovskou válku, jež byla jedna z nejhrůznějších epizod dějin izraelského národa. Nepokoje byly odvetou za pogromy zaměřené proti Židům, k nimž docházelo v řecky mluvících městech (např. v Ceasarei⁸⁹), ale také vyjádření nesouhlasu s umírněnými Židy, spolupracující s římskými autoritami i s řecky mluvícími sousedy. Zélóti dobyli pevnost Masáda a roku 66. n.l. se pod vedením Menachema zmocnili větší části Jeruzaléma. Zaútočili a zapálili palác krále Agrippy a jeho sestry Berniky. Napadli také rezidenci velekněze Ananiáše, jež byl následně dokonce zabit. Úspěch

⁸⁸ Někteří badatelé jsou přesvědčeni, že například Šimon Kananejský, patřící do dvanácti učedníků, jak uvádí Mk 3, 18 byl také členem skupiny zélótů. V Lukášovo evangelium 6, 15 dokonce nacházíme označení *Šimon, nazývaný zélóta*. Do skupiny sikariové měl naopak patřit Jidáš Iškarjotský, jehož jméno se odvozuje od latinského výrazu *sica* neboli dýka. (srov. SCHUBERT, Kurt. *Ježíš ve světle tradiční židovské literatury*. Praha: Vyšehrad, 2003. Světová náboženství (Vyšehrad), s. 84-85.)

⁸⁹ Spor v Ceasarei Josephus Flavius udává jako poslední podnět k židovské válce. V tomto městě žili Židé a Řekové společně, měli stejná občanská práva avšak Židům, i přesto, že jich zde žilo více, byly tyto práva upírána. Po jejich stížnosti Řím rozhodl v jejich neprospěch, což vedlo k poličním nepokojům, kdy římské úřady opět zasáhly v neprospěch Židům. (srov. FLAVIUS, Josephus a ROMPORTL, Ferdinand. *Dobytí Jerusalema*. V Praze: J. Otto, (1919). s. 16.)

hnutí byl fanatiky vnímán jako skutek Boží, což vedlo další radikální skupiny a jejich následovníky k přemístění do Jeruzaléma.⁹⁰

Římské ozbrojené jednotky se rozhodly s obléháním Jeruzaléma počkat, jelikož se domnívaly, že radikální skupiny nacházející se ve městě budou bojovat mezi sebou. Což se také dělo, jak popisuje Josephus Flavius. Skupina zélótů se těšila velkým přílivem uprchlíků, čímž nabývala na síle, postupně drancovala město a Jeruzalém tak zažíval velké krveprolití proti umírněným stranám, které byly ochotné zanechat boje proti Římu.⁹¹

Nejprve si Římané pod velením vojevůdce Vespasiána podmanili zajordánské území, zbylou část Judska a v roce 69 n.l. římské jednotky v čele s Titem vybudovaly obléhací hradbu okolo Jeruzaléma. Samotné izolování města a následné vyhladovění obyvatel bylo započato v dubnu roku 70. Titus doufal v kapitulaci, která však nepřicházela, proto se zmocnil města silou. Obléhání města trvalo do září téhož roku. Tyto události měly na svědomí více než statisíce životů, desetitisíce zajatců bylo prodáno do otroctví do egyptských dolů nebo našlo smrt v římských arénách. Židé byli upáleni, pověšeni, či předhozeni dravé zvěři.⁹² Největší tragédií nejen tohoto povstání a později 1. židovské války, ale celých židovských dějin bylo zničení chrámového komplexu a samotného chrámu, který 19. srpna roku 70 byl Římany zcela zničen.⁹³ Josephus Flavius popisuje tehdejší události takto:

„Když byl chrám v plamenech, loupil každý, nač právě padl, a bylo nekonečné vraždění těch, kdo byli dopadeni. Nebylo slitování ani s věkem, ani ohledu na důstojnost, nýbrž

⁹⁰ JOHNSON, Paul. *Dějiny civilizací Svaté země*. Přeložil Tomáš SUCHOMEL. [Brno]: Barrister & Principal, 2003, s. 107- 108.

⁹¹ FLAVIUS. Josephus a ROMPORTL. Ferdinand. *Dobytí Jerusalema*. V Praze: J. Otto. (1919). s. 22.

⁹² JOHNSON, Paul. *Dějiny civilizací Svaté země*. Přeložil Tomáš SUCHOMEL. [Brno]: Barrister & Principal, 2003, s. 108- 109.

⁹³ Podle traktátu Tosefty byl Druhý chrám zničen kvůli chamtivosti a nenávisti ne Římanů, ale mocných kněžských rodin. Vládnoucí kněží jsou zde popsáni jako ti, co kradou desátky, hromadí majetek násilím a utlačují ostatní. (srov. CHARLESWORTH, James H., ed. *Ježíš a svitky od Mrtvého moře*. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 246- 247.)

i děti i starci, světší i kněží byli pobíjeni bez rozdílu. A válka, která je obklopila, dopadala na celé pokolení, stejně jako na ty, kdo prosili, jako na ty, kdo se bránili.“⁹⁴

Připomínku tohoto římského vítězství nad Židy, završeného zničením jeruzalémského chrámu dodnes můžeme vidět v Římě na vítězném oblouku císaře Tita⁹⁵, ale také v židovském liturgickém kalendáři 9. avu.⁹⁶, kdy si Židé každý rok připomínají tragické události, které se v Jeruzalémě v tento den staly. Samotné město Jeruzalém, bylo přejmenováno v 1. polovině 2. století n.l na Aelia Capitolia císařem Hadriánem. Do nového města se přestěhovali řecky mluvící obyvatelé a židovskému obyvatelstvu byl odepřen vstup pod výhrůžkou trestu smrti. Tento zákaz se sice přísně nedodržel, ale je nám známo, že na den 9. avu, výroční den zničení Chrámu měli Židé do města povolen vstup.⁹⁷

4.2 Sociální a náboženské dopady

Tato válka hluboce změnila židovskou společnost. Ze tří hlavních „stran“ v zemi Izrael, které popsal Josephus, dvě zmizely. Saduceové, dříve ovládající zdroje Chrámu, ztratili politický a finanční základ a Esejcům římsí vojáci zničily jejich duchovní centrum v Kumránu. Ztráta těchto sociálních skupin silně snížila pocit rozmanitosti, kterým se judaismus druhého chrámu charakterizoval. Ve zbídačené sociální krajině zůstali farizeové na svém místě a příslušelo jim tak vyplnit mezery, čímž vzniká farizejsko-rabínský směr, dnes známý jako rabínský judaismus. Synagogy nahradily Chrám a obec se v nich neschá-

⁹⁴ FLAVIUS, Josephus. *Válka židovská II*. Přeložil Jaroslav HAVELKA, přeložil Jaroslav ŠONKA. Praha: Academia, 2004, s. 182.

⁹⁵ POJAR, Miloš. *Stručná historie států- Izrael*. Praha, nakladatelství Libri, 2004, s. 21.

⁹⁶ Půst 9. avu neboli Černý půst dodnes každý rok připomíná tuto tragickou událost. Samotná truchlivá atmosféra pro Židy však začíná již 3 týdny před tímto datem, kdy vzpomínají na prolamení jeruzalémských bran. Jedná se o jeden ze dvou nejprísnejších půstů židovského kalendáře, kdy Židé mají nejen zákaz konzumace jídla a pití, jedná se i o zákaz se mýt, nosit koženou obuv či pracovat. V tento den věřící recitují modlitby, žalozpěvy a vzájemně se nezdraví (srov. NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vydání druhé, upravené a doplněné. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 244- 245.)

⁹⁷ JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Přeložil Věra LAMPEROVÁ, přeložil Jan LAMPER. Praha: Rozmluvy, 1995, s 141.

zela za účelem obětní služby, ale z důvodu modliteb a výuky Tóry. Představitelé rabínské-
ho judaismu – rabíni, sepsali ústní tradici a přemístili Sanhedrin do Javne.⁹⁸ Samotné oddě-
lení mezi Židy a křesťany a následná izolace židokřesťanů nebyla tedy nutným výsledkem
teologického nesouhlasu, jednalo se také o měnící se sociální vzorce, do kterých byly tyto
skupiny zasazeny a jimiž se vyjadřovaly. Docházelo zde k doktrinárním rozdílům spoje-
nými s obrovskými společensko-politickými procesy změn.⁹⁹ Do jisté míry můžeme tvrdit,
že v 2. polovině 1. století n. l. dochází k nové profilaci u rabínskému židovství a raného
křesťanství. Tyto dva nové směry se vytvořily z raného judaismu, tedy ze stejné tradice, ve
stejně době a dokonce i ve stejné oblasti, tedy v Palestině a v centrech židovské
diaspory.¹⁰⁰

Válka extrémně zhoršila již existující napětí nejen mezi židy a nežidy obecně, ale
také mezi nežidy a židokřesťany. Kdy na jedné straně stojí rabínský judaismus, vycházející
z farizejské tradice a na druhé straně křesťanství, skládající se více z pohanů než z Židů,
začínající se odlišovat od své vycházející tradice.¹⁰¹ Pro křesťanství, zpočátku židovskou
sektu, mělo zničení Chrámu nejspíš rozhodující vliv, jelikož tato událost věřící stvrzovala
v názoru, že Chrám a obětní kult je nadbytečný. S postupem času se tak křesťanství stalo
svěbytným náboženstvím, které se zapsalo do dějin a ve 4. století se dokonce stalo státním
náboženstvím.¹⁰² Uprostřed těchto dvou dominantních skupin byli židokřesťané, kteří ne-
spadali do rabínskému judaismu, jelikož věřili v Ježíše, ale nebyli chápáni ani jako křesťá-
né, jelikož stále dbali na dodržování židovského zákona. Členové jeruzalémské obce, kteří
před válkou uprchli do města Pella, se po roce 70. n.l. opět vrátili do Jeruzaléma. Jakubo-
vým nástupcem byl zvolen Šimon, bratranec Ježíše, což může naznačovat jaký význam pro
komunitu měla pokrevní příbuznost. Šimon roku 107 zemřel mučednickou smrtí, dle le-

⁹⁸ BRENNER, Michael. *Malé dějiny Židů*. Praha: Paseka, 2014, s. 57- 58.

⁹⁹ TOMSON Peter J., LAMBERS- PETRY Doris, *The Image of the Judaeo- Christians in Ancient Jewish and Christian Literature*, by J. C. B. Mohr, 2003, s. 4- 5.

¹⁰⁰ PRUDKÝ, Martin. *Zvláštní lid Boží: křesťané a židé*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. *Moderní česká teologie*, s. 46.

¹⁰¹ TOMSON Peter J., LAMBERS- PETRY Doris, *The Image of the Judaeo-Christians in Ancient Jewish and Christian Literature*, by J. C. B. Mohr, 2003, s. 7.

¹⁰² BRENNER, Michael. *Malé dějiny Židů*. Praha: Paseka, 2014, s. 59- 61.

gendy ve věku stodvaceti let, a jeruzalémská obec se rozptýlila a výrazně zmenšila. Stejně tak jako židovský národ i židokřesťané pokračovali ve své tradici. Židokřesťanská komunita v Jeruzalémě se však setkávala s narůstajícím odporem ze strany původního židovského obyvatelstva. Židé se přemístili na západ od Jeruzaléma do Javne a židokřesťanské komunity se usadily na východě, převážně v Zajordání a Sýrii. I zde se komunity setkávaly s výrazným snižováním počtu členů díky etnokřesťanským komunitám.¹⁰³

Již od konce prvního století však pozorujeme, že některé křesťanské spisy se začaly stavět do opozice vůči judaismu, tento vývoj se v průběhu druhého století a staletích následujících ještě více prohloubil. Zástupci nežidovského křesťanství odsuzovali židokřesťany dodržující židovské zvyky, docházelo k několika sporům a rozhodující část Ježíšových následovníků se mezitím hluboce odcizila židovskému základu své tradice.¹⁰⁴ S postupem času se složení křesťanských komunit měnilo a ubývali biskupové, pocházející z židovského národa. Což mělo za následek prohlubování sporů mezi obcemi s židovskými biskupy a obcemi spíše etnokřesťanského rázu. Křesťanství se v první polovině 2. století n.l. začalo více profilovat jako samostatné náboženství, kde se stále zřetelněji prosazovalo přesvědčení, že křesťané nemusí zachovávat Mojžíšův Zákon ani židovské praktiky – jako byl půst, předpisy o nečistých pokrmech, zachování šabatu (soboty) a dodržování obřizky.¹⁰⁵ Fenoménu židokřesťanství prošel velkou transformací v prvním století, vznikl v rámci judaismu, zrodilo se z něj nové náboženství. Prvopočáteční komunita, těšící se z velkého přílivu následovníků, mající významnou roli a uznání, se přeměnila na několik malých komunit, přicházející do sporů a nelibosti. To vše mělo za následek oddělení židokřesťanství od judaismu a následně i vymizení židokřesťanů z prostředí křesťanské církve.¹⁰⁶

¹⁰³ GRAMMATICA A., *Mesiánští židé a Mesiáš v kontextu současné židovské rozpravy o Ježíši z Nazareta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 120- 121.

¹⁰⁴ TOMSON Peter J., LAMBERS- PETRY Doris, *The Image of the Judaeo- Christians in Ancient Jewish and Christian Literature*, by J. C. B. Mohr, 2003, s. 5- 6.

¹⁰⁵ GRAMMATICA A., *Mesiánští židé a Mesiáš v kontextu současné židovské rozpravy o Ježíši z Nazareta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 122- 126.

¹⁰⁶ GRAMMATICA A., *Mesiánští židé a Mesiáš v kontextu současné židovské rozpravy o Ježíši z Nazareta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 118.

Závěr

V této práci jsou shrnuty poznatky o židokřesťanství, fenoménu, hnutí či sektě mající velký vliv v 1. století n. l. Jak bylo zmíněno v úvodu, cílem práce je přiblížit tento fenomén a poukázat jak velký vliv fenomén měl nejen na společnost v prvním století, ale i na rané křesťanství a jejich texty.

První kapitola se zabývala vymezením židokřesťanství, samotným pojmem, ale i názory badatelů na daný fenomén. Viděli jsme, že jasné vymezení pojmu není zcela možné a že každý badatel s sebou přináší své vlastní vymezení. Hmotné doklady a archeologické nálezy nám ukázaly na místa, kde se tato komunita nacházela a v krátkém exkurzu do jejich nauky jsme mohli vidět, že jediné odlišnosti na rovině teologie se nacházely v otázce christologie.

Následující část se věnovala významu první jeruzalémské křesťanské obce na tehdejší společnost. Zkoumali jsme problémy, které tato obec musela řešit, ale i jednoho z hlavních představitelů obce Jakuba Spravedlivého neboli Bratra Páně. V Jakobově epistole jsme nacházeli podobnosti se starozákonním učením a v jeho důrazu na „víru“ a „skutky“ jsme viděli paralelu s židovskými, náboženskými předpisy a příkázáními mi-cvot.

Třetí kapitola přiblížila skupinu Ebionitů a Nazarénů. Zhodnotili jsme charakter a spolehlivost tvrzení a názorů církevních otců na tyto židokřesťanské skupiny, nejvíce jsme se zaměřili na tvrzení Epifana ze Salaminy, Ireneje a Justina Mučedníka. Definovali jsme některé charakteristické rysy hnutí, ale nacházeli jsme i otázky, které jsou dodnes nezodpovězené.

Poslední, čtvrtá kapitola nám ukazuje nejhrůznější epizodu dějin židovského národa – 1. židovskou válku. Stručně popisuje příčiny vzniku války, průběh a hlavně důsledky, které tato válka přinesla. Zničení Chrámu, přeměnu společnosti, vznik křesťanství, transformaci a následné vymizení židokřesťanství, to vše jsou následky 1. židovské války.

Seznam použité literatury a odborných zdrojů:

BRENNER, Michael. *Malé dějiny Židů*. Praha: Paseka, 2014. ISBN 978-80-7432-443-7.

Brit Chadashah. The Bible society in Israel. P.O.Box 44 Jerusalem, 2016. ISBN 978-965-432-002-4.

DAHLER, Étienne. *Jeruzalém v dějinách spásy: Svaté město ve světle Starého a Nového zákona*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1993. ISBN 80-85527-28-6.

Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/...209>

DUS, Jan Amos a Petr POKORNÝ. *Novozákonní apokryfy. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2006. Knihovna rané křesťanské literatury. ISBN 80-7021-839-8.*

FLAVIUS, Josephus a ROMPORTL, Ferdinand. *Dobytí Jerusalema*. V Praze: J. Otto, (1919).

FLAVIUS, Josephus. *Válka židovská II*. Přeložil Jaroslav HAVELKA, přeložil Jaroslav ŠONKA. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1173-0.

FLAVIUS, Josephus. *Válka židovská*. 2. dopl., v nakl. Svoboda 1. vyd. Praha: Svoboda, 1990. Antická knihovna (Svoboda). ISBN 80-205-0118-5.

FUNDA, Otakar Antoň. *Mezi vírou a racionalitou*. Brno: L. Marek, 2003. Pontes pragenses (L. Marek). ISBN 80-86263-39-8.

GRAMMATICA, Alvaro. *Mesiánští židé a Mesiáš v kontextu současné židovské rozpravy o Ježíši z Nazareta*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. ISBN 978-80-244-4257-0.

CHARLESWORTH, James H., ed. *Ježíš a svitky od Mrtvého moře*. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-261-6.

JOHNSON, Paul. *Dějiny civilizací Svaté země*. Přeložil Tomáš SUCHOMEL. [Brno]: Barrister & Principal, 2003. ISBN 80-86598-20-9.

JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Přeložil Věra LAMPEROVÁ, přeložil Jan LAMPER. Praha: Rozmluvy, 1995. ISBN 80-85336-31-6.

JOVANOVIĆ, Marko. Franz Mußner's Interpretation of the Epistle of James and Its Impact on Jewish-Christian Dialogue, *Unity and Dialogue*. Journal for Ecumenical Theology and Interreligious Dialogue. 2020, **75**, (2), 118- 139. ISSN 2335-4127 (2385-8907 online)

LÍŠKA, Vladimír. *Tajemství Ježíše z Nazaretu: záhady a otázky ze života Mesiáše*. 3., dopl. vyd. V Praze: XYZ, 2011. ISBN 978-80-7388-445-1.

MAREČEK, Petr. *List Jakubův*. Praha: Centrum biblických studií, 2020. Český ekumenický komentář k Novému zákonu. ISBN 978-80-7545-095-1.

MARJANEN, Antti a Petri LUOMANEN. *A Companion to Second-Century Christian 'Heretics'*. Leiden: BRILL, 2005. ISBN 9789004144644.

NOSEK, Bedřich a Pavla DAMOHORSKÁ. *Židovské tradice a zvyky*. Vydání druhé, upravené a doplněné. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2996-4.

POJAR, Miloš. *Stručná historie států- Izrael*. Praha, nakladatelství Libri, 2004. ISBN 80-7277-268-6.

POKORNÝ, Petr a Ulrich HECKEL. *Úvod do Nového zákona: přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013. Teologie (Vyšehrad). ISBN 978-80-7429-186-9.

PRUDKÝ, Martin. *Zvláštní lid Boží: křesťané a židé*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. Moderní česká teologie. ISBN 80-85959-57-7.

RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského: historicko-teologický úvod do Nového zákona*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1465-6.

RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*. Praha: Karolinum, 2014. Teologie (Karolinum). ISBN 978-80-246-2333-7.

ŘÍČAN, Rudolf a Amedeo MOLNÁR. *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vyd. Praha: Kalich, 2008. Studijní texty (Kalich). ISBN 978-80-7017-064-9.

SCHUBERT, Kurt. *Ježíš ve světle tradiční židovské literatury*. Praha: Vyšehrad, 2003. Světová náboženství (Vyšehrad). ISBN 80-7021-591-7.

SIDON, Karol. *Evangelium podle Josefa Flavia*. Praha: Mladá fronta, 1991. Moderní česká próza (Mladá fronta). ISBN 80-204-0072-9

SOUŠEK, Zdeněk. *Knihy tajemství a moudrosti II.: mimobiblické židovské spisy : pseudepigraphy*. Vyd. 2. Přeložil Zdeněk POLÁČEK, přeložil Jiří FARSKÝ. Praha: Vyšehrad, 1998-. ISBN 80-7021-257-8.

SOUŠEK, Zdeněk. *Knihy tajemství a moudrosti: mimobiblické židovské spisy: pseudepigraphy*. Přeložil Jiří FARSKÝ, přeložil Zdeněk POLÁČEK, přeložil Jan HELLER. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN 80-7021-144-X.

SUCHÁNEK, Drahomír a Václav DRŠKA. *Církevní dějiny*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-3719-5.

TAYLOR, Joan E., *Christians and the Holy Places: The Myth of Jewish-Christian Origins*. Clarendon Press, 1993

TOMSON Peter J., LAMBERS- PETRY Doris, *The Image of the Judaeo-Christians in Ancient Jewish and Christian Literature*, by J. C. B. Mohr, 2003, SBN-13: 978-3161480942

WAHLEN, Clinton L. *List Jakubův: [přůvodce studiem Bible]*. Praha: Církev adventistů sedmého dne, 2014. Přůvodce studiem Bible. ISBN 978-80-905133-8-9.

Použité slovníky:

DOUGLAS, J. D., ed. *Nový biblický slovník*. Ilustroval Tomáš PRCHAL, přeložil Alena KOŽELUHOVÁ. Praha: Návrat domů, 1996. ISBN 80-85495-65-1.

FISCHER-WOLLPERT, Rudolf. *Malý teologický slovník: přehled papežů*. Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-124-5.

PAVLINCOVÁ, Helena, a HORYNA, Břetislav (ed.). *Judaismus, křesťanství, islám*. 2. vyd. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2003. ISBN 80-7182- 165-9.

PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. Třetí vydání. Praha: Kalich, 1997. ISBN 80-7017-121-9.

SALAJKA, Milan. *Slovník náboženských a teologických výrazů a pojmů: pro školu, pracovnu a dům*. Praha: Církev československá husitská, 2000. ISBN 80-7000-504-1.

Přílohy:

Obrázek 1

Osmiboký kostel (vlevo) a synagoga (vpravo) v Kafarnaum. Foto z Broadhead 2010: 335; Taylor 1975: 269, in ESLER, P.F. (ed.), The Early Christian World (2nd ed.). London: Routledge, 2017, s. 129.

Obrázek 2

Výkopové příkopy v centrální oblasti osmibokého kostela v Kafarnaum. Ilustrace

z Broadhead 2010: 338; Taylor 1993: 279, in ESLER, P.F. (ed.), The Early Christian World (2nd ed.). London: Routledge, 2017, s. 131.

